

GÖLMARMARA HALİME HATUN İMARETİ RESTİTÜSYON VE RESTORASYON ÖNERİLERİ

Şakir Çakmak*

ÖZET

Gölmarmara'da XVI. yüzyıl sonunda Sultan III. Mehmed'in dayesi Halime Hatun tarafından inşa ettirilen külliye, cami, medrese, muallimhane, sıbyan mektebi, imaret, han, kahvehane, çeşme ve altı dükkandan oluşmaktadır. Muallimhane, sıbyan mektebi ve han ile üç dükkân günümüze ulaşamamıştır. Külliyeyle ait 1011/1602 tarihli vakfiye, külliyeyle yer alan yapılar hakkında ayrıntılı bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Buna göre imaret, dört kubbeli mutfak ve kiler, buğday değirmeni, sekiz tuvalet, bir arsa ve avludan oluşmaktadır. İmaretin avlusunda on iki ocaklı bir han vardır. İmaret kapısında bir çeşme, avlusuna bitişik altı bakkal dükkânı ve dükkânların üzerinde bir kahvehane ile misafirhane yer almaktadır. Vakfiyesinde ayrıntılı bilgiler verilen imaret ve çevresindeki bu yapılar, günümüze önemli değişiklikler geçirerek ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Restorasyon, İmaret, Halime Hatun, Gölmarmara, Manisa

ABSTRACT

The complex built by Halime Hatun, the nursemaid of Sultan Mehmed III., consists of a mosque, madrasa, teachers' school, primary school, imaret, khan, coffeehouse, fountain and six shops. Teachers' school, primary school and three shops did not survive. The charter of the waqf dated 1011/1602 provides us with detailed information on the complex. According to the charter the imaret had a kitchen a cellar covered by four domes, a grain mill, six toilets, a land and a courtyard. Within the courtyard of the imaret, there is a khan with twelve chambers. At the gate of the imaret there is a fountain and six shops are next to its courtyard with a coffeehouse and a guesthouse on the second floor. The imaret and the buildings around about which we get detailed information through the charter could survive up today with considerable changes.

Keywords Restoration, Imaret, Halime Hatun, Golmarmara, Manisa

---

* Yard.Doç.Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

Gölmarmara Halime Hatun İmaret Restitüsyon Ve Restorasyon Önerileri

Manisa'ya bağlı Gölmarmara'da yer alan Halime Hatun İmaret, cami, medrese, muallimhane, sıbyan mektebi, han, kahvehane, çeşme ve altı dükkandan oluşan bir külliye parçasıdır¹. Muallimhane, sıbyan mektebi ve han ile dükkanlardan üçü günümüze ulaşmamıştır². İnşa kitabesi bulunmamakla birlikte, 1011/1602 tarihli vakfiyesinden Sultan III. Mehmed'in dayesi (süt annesi) Halime Hatun tarafından, vakfiye tarihinden kısa bir süre önce, XVI. yüzyıl sonunda inşa ettirildiği anlaşılmaktadır³.

Külliye ait vakfiyede, imaret hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bu bilgilere göre imaret, dört kubbeli mutfak ve kiler, buğday değirmeni, sekiz tuvalet, bir arsa ve avludan oluşmaktadır. İmaretin avlusunda on iki ocaklı bir han vardır. İmaret kapısında bir çeşme, avlusuna bitişik durumda altı bakkal dükkanı ve dükkanların üzerinde bir kahvehane ile misafirhane yer almaktadır. Vakfiyede verilen bilgiler değerlendirildiğinde, imaret ile hanın aynı avluyu paylaştıkları anlaşılmaktadır. Çeşme, imarete girişi sağlayan kapının yanındadır. Dükkanlar ise avluya bitişiktir. Dükkanların üzerinde bir kahvehane ve misafirhane bulunmaktadır.

Külliye günümüze sağlam olarak ulaşan cami ve medresenin doğusunda, bir avlu çevresine yerleştirilmiş durumdaki bu yapılardan bir kısmı ayakta (Şekil 1,2). Avlunun güney ve doğu kenarlarına oturan kubbeyle örtülü "L" planlı dört birim, imareten günümüze gelebilen en özgün bölümdür. Avlunun kuzeyinde yer alan iki katlı yapının üst katı yakın tarihlidir. Alt kattaki dikdörtgen yapı, olasılıkla vakfiyede sözü edilen handan geriye kalan yapı olmalıdır. Avlunun batı bölümü, imaret ve hana girişi sağlayan kapı ile çeşme ve üç dükkanın bulunduğu bölümdür. Bu cephenin kuzey kanadı iki katlıdır. İkinci kata çıkışı sağlayan merdivenlere düz atkı taşlı bir açıklıktan girilmektedir. Bu açıklığın üzerindeki kitabeye göre üst kat, 1311/1893-94 tarihinde Ahmed Nuri adlı bir kişi tarafından tamir ettirilerek ilkokula dönüştürülmüştür⁴.

Bu yapılar ile vakfiyede tanımlanan yapılar karşılaştırıldığında, imaretin kubbeyle örtülü dört biriminin, batı cephesi üzerindeki avlu kapısının, bu kapının hemen güneyindeki çeşmenin ve aynı cephe üzerinde, ikisi cephenin kuzey kanadında, biri güney kanadında olmak üzere üç dükkanın günümüze ulaşabildiğini söylemek mümkün olabilmektedir. Vakfiyede bahsi geçen han, olasılıkla avlunun kuzeyinde yer alan iki

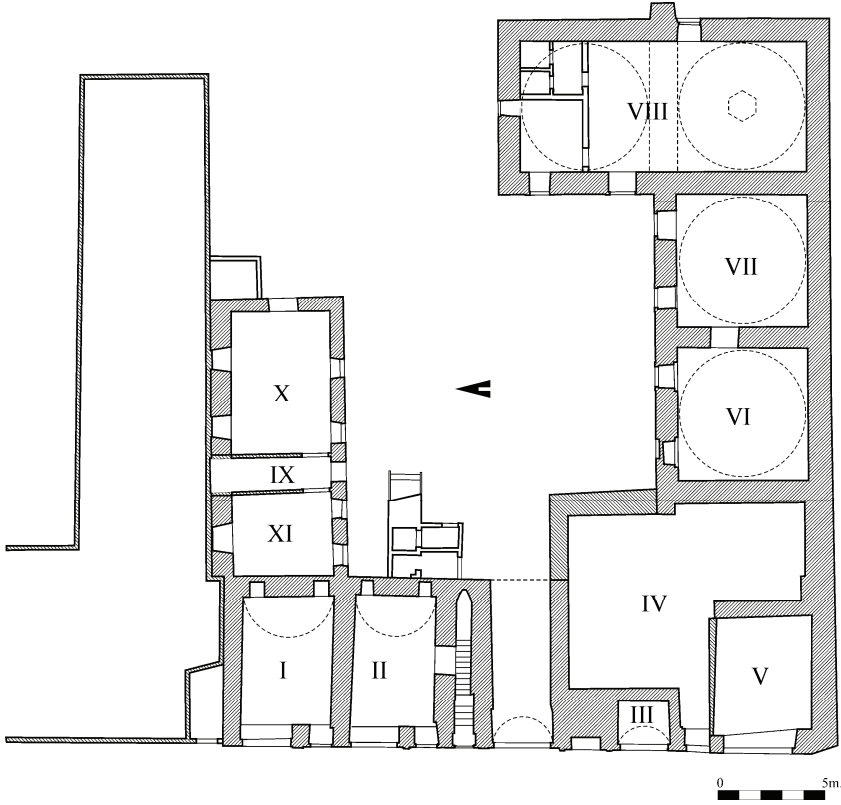
¹ Yapının rölöve, restorasyon ve restitüsyon projelerini hazırlayan ve çalışmada kullanmama izin veren Y. Mimar Umut Devrim Genç'e teşekkürü borç bilirim.

² Yapı hakkında bilgi için bkz. H. S. Ünal, *Akhisar ve Gölmarmara'daki Türk Anıtları*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998, s.105-111; T.Pakben, *Gölmarmara Osmanlı Şehir Dokusu, Şahuban Camii ve Halime Hatun İmaret Yapı Analizi ve Restorasyon Önerileri*, (D.E.Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 1986, s.85-96; N. Özkul, "Gölmarmara Halime Hatun Külliyesi", *Türk Etnografya Dergisi*, XX (1997), Ankara, s. 131- 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 315-317.

³ Vakfiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. S. Ünal, *a.g.t.*, s.109; N. Özkul, *a.g.m.*, s.133-134.

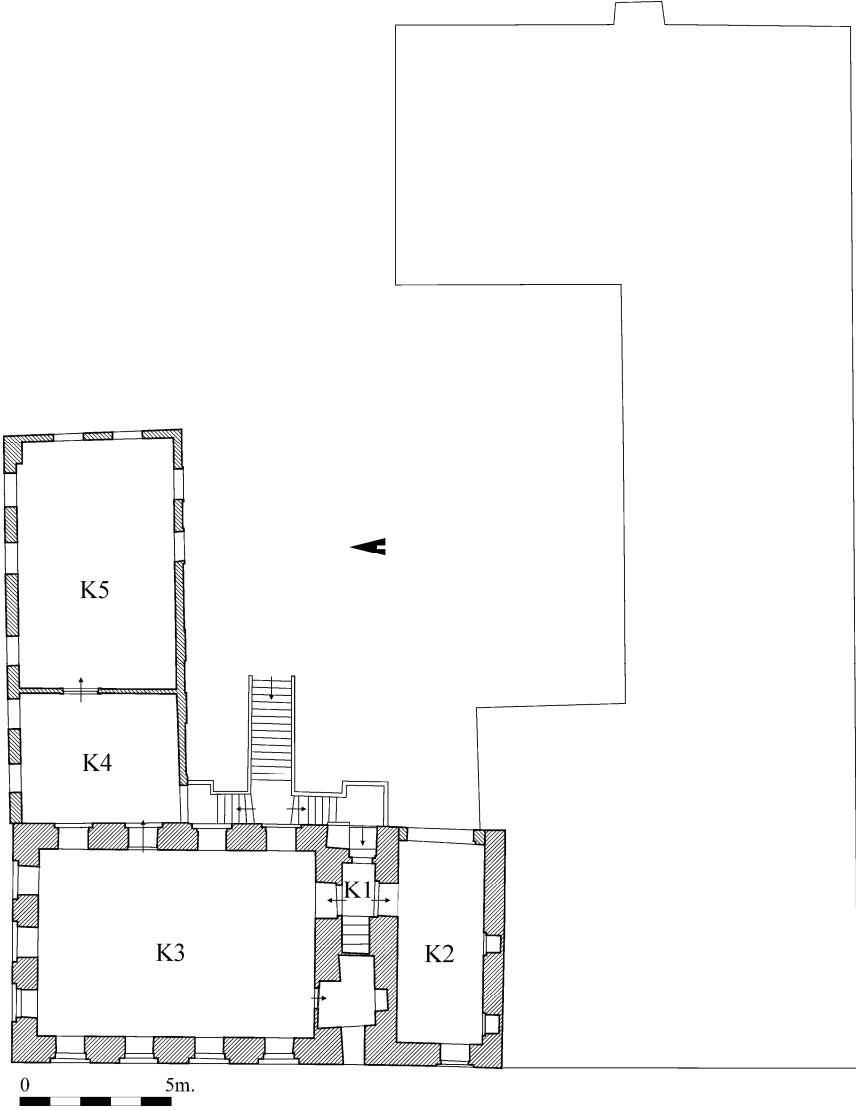
⁴ Kitabete metni için bkz. H. S. Ünal, *a.g.t.*, s.110-111.

katlı yapının bulunduğu kesimde olmalıydı. Kahvehane, batı cephesinin kuzey kanadının üst katında yer alan ve 1311/1893-94 tarihinde Ahmed Nuri tarafından ilkokul olarak düzenlendiği anlaşılan yapının bulunduğu kesimde idi. II no.lu dükkan ile giriş eyvanı arasında kalan merdiven, bu kesimde ilk inşaatta da ikinci bir katın varlığını kanıtlamaktadır. Merdivenlerle ulaşılan dağılım mekanının (K1) batısında, içinde bir ocak ve baca içeren küçük bir mekanın bulunması bu katın bir kahvehane olarak kullanılmış olabileceği fikrini güçlendirmektedir.

Şekil 1- Gölarmara Halime Hatun İmaret. Zemin kat rölövesi (Y. Mim. U. D. Genç'ten işlenerek)

Gölmarmara Halime Hatun İmaretı Restıtısyon Ve Restorasyon Önerılerı

Şekıl 2- Gölmarmara Halıme Hatun İmaretı. Bırınçı kat rölövesı (Y. Mım. U. D. Genç'ten işlenerek)

Batı Kanattaki Yapılar (Dükkanlar, Giriş Eyvanı, Çeşme, Kahvehane)

Yapının ana cephesi, batı cephesidir (Resim 1-2). Bu cephenin kuzey kanadı iki katlıdır. Kuzey kanatta, zemin katta iki dükkan (I ve II) ve üst kata ulaşımı sağlayan merdivenlere açılan düz atkı taşlı bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Cephenin ortasında avluya girişi sağlayan tonozla örtülü bir eyvan vardır. Cephenin güney kanadında vakfiyede de bahsi geçen çeşme ve bitişiğinde tonozla örtülü küçük bir dükkan (III) yer almaktadır. Bu dükkanın güneyinde özgün şekli bozulmuş, bugün depo olarak kullanılan, ahşap çatıyla örtülü “L” planlı bir mekan (IV) ve cephenin köşesinde yine özgün şeklini yitirmiş ahşap çatılı bir diğer dükkan (V) bulunmaktadır. Dolayısıyla cephenin zemin katında giriş eyvanı ve çeşme ile birlikte özgün şeklini büyük ölçüde korumuş üç dükkan izlenebilmektedir. Zemin katta, bozulmuş durumdaki IV ve V no.lu mekanlar dışında kalan üç dükkan, çeşme ve giriş eyvanının cepheleri düzgün kesme taş kaplamaları ve kemer formlarıyla benzer özellikler taşımaktadır.

I ve II nolu dükkanlar doğu-batı yönlü birer beşik tonozla örtülüdür. II nolu dükkanın doğu duvarında iki adet niş ve ortasında bir adet ocak vardır. İki dükkana da basık kemerli birer açıklıktan girilmektedir. Her ikisinin de basık kemerli geniş birer camekanı bulunmaktadır. Gerek giriş açıklıkları gerekse camekanlar, yakın tarihli demir doğramalarla kapatılmış durumdadır.

II no.lu dükkan ile giriş eyvanı arasında cephenin kuzey kanadında yer alan ikinci kata çıkışı sağlayan merdivenlerin giriş açıklığı bulunmaktadır. Düz atkı taşlı açıklığın üzerinde, yukarıda sözünü ettiğimiz 1311/1893-94 tarihli onarım kitabesi vardır (Resim 3).

Avluya girişi sağlayan eyvan, doğu-batı yönlü tonozla örtülü derin bir eyvandır (Resim 4,5). Mevcut izlerden özgün tonozun bozulduğu, geç bir dönemde daha basık bir tonoz haline getirildiği anlaşılabilmektedir. T. Pakben, giriş eyvanının üzerinde yükselen mekanın (K2), vakfiyede bahsi geçen misafırhane olduğunu iddia etmektedir⁵. Bugün bu mekan, özgün şeklini yitirmiş durumdadır. Olasılıkla kahvehanenin ilkokula dönüştürüldüğü onarımda elden geçmiş, eyvanı örten tonozun formu, bu onarım sırasında değişmiştir.

Giriş eyvanının güneyinde çeşme yer almaktadır (Resim 4). Vakfiyede de çeşmenin imaret kapısının yanında olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla özgün yerini korumuştur. Kaş kemerle örtülü bir nişi bulunan çeşmenin gerisinde su deposu vardır. Çeşmeden itibaren güneye doğru sıralanan, bir başka deyişle yapının güneybatı köşesini işgal eden mekanların özgün durumu tartışmalıdır. Çeşmenin bitişiğinde yer alan küçük dükkan (III), doğu-batı yönlü bir tonozla örtülüdür (Resim 6). Boyutları itibariyle bir dükkan olarak hizmet veremeyecek ölçüde küçük bir mekandır. Gerek bu mekanın, gerekse bitişiğindeki çeşmenin gerisinde yer alan deponun doğu duvarının özgün şeklini yitirmiş olduğu, bu duvarın sonradan inşa edildiği akla gelmektedir. III no.lu dükkanın

⁵ Bkz. T. Pakben, *a.g.t.*, s.87.

güneyinde yer alan bir açıklıktan, bugün depo olarak kullanılan IV. no.lu. mekana geçilmektedir. IV. No.lu mekan, bugünkü şekliyle ahşap çatıyla örtülü “L” şekilli bir mekandır. Ancak mekanın girişinde yer alan duvar üzerinde bulunan kemer izleri, özgün şekli hakkında fikir vermektedir (Resim 7). Bu duvar üzerinde yer alan ve güneye doğru bir kemerin devam ettiğini kanıtlayan izler ve köşede kalan V no.lu mekanın güneybatı köşesinde yer alan kemer izleri burada kare planlı bir mekanın varlığını kanıtlamaktadır. Yerinde yaptığımız inceleme sırasında, V no.lu mekanın çatı arasına çıktığımızda, mekanın güneybatı köşesinde yer alan kemerin yukarıda da devam ettiğini ve imaretin kubbeli birimlerinde görülen kemerlerle benzer olduğunu gördük (Resim 8). Dolayısıyla bugün güneybatı köşede yer alan V no.lu mekanın yerinde *kubbeyle örtülü kare planlı bir mekan* bulunduğu kesin olarak söylenebilmektedir (Şekil 3).

V. no.lu mekanın bulunduğu kesimde kare planlı bir mekan var idiyse, bugünkü IV no.lu mekan nasıl bir mekandı? Bugün itibariyle “L” şekilli bir plana sahip olan IV no.lu mekanın batısında yer alan III no.lu mekanın bir dükkan olarak hizmet veremeyecek boyutlarda küçük bir mekan olduğunu yukarıda da belirtmiştik. III no.lu mekan ve çeşmenin gerisinde kalan doğu-batı yönlü dikdörtgen mekanı, III no.lu mekanla bağlantılı bir dükkan olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu durumda bu dükkana girişin, III no.lu dükkanın bulunduğu kesimden sağlandığını kabul etmek gerekecektir. IV no.lu mekanın avluya bakan doğu ve kuzey duvarlarının özgünlüğü tartışmalıdır. Bugünkü şekliyle giriş eyvanı ile benzer dokuya sahip olan bu duvarlar, imaretin özgün mekanlarının duvar dokusundan farklıdır. Aynı zamanda IV. no.lu mekanı doğuya doğru uzatarak dikdörtgen bir mekan niteliği kazandıran bu duvarların yapının simetrisini bozduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla, IV no.lu mekanın özgünde doğuya doğru devam etmediğini, eyvanı da kapsayan bir onarım sırasında uzatıldığını kabul etmek mümkün görünmektedir. Bu durumda, III no.lu dükkan ve çeşmenin gerisinde kare şekilli bir mekan ortaya çıkmaktadır. Sonuç itibariyle bu kesimde, girişi III no.lu mekandan sağlanan ve çeşmenin su haznesini de kapsayan bir mekan organizasyonunun varlığı saptanabilmektedir. IV no.lu mekanın doğu duvarının özgün olduğunun kabul edilmesi durumunda ise ortaya doğu-batı yönlü dikdörtgen bir mekan çıkmaktadır. Bu varsayım kabul edildiğinde, bu kesimde beşik ya da aynalı manastır tonozla örtülü bir mekan tasarlamak gerekmektedir.

Güneybatı köşeye kare planlı ve kubbeli bir mekan, III no.lu mekanın gerisine kare ya da doğu-batı yönlü dikdörtgen bir mekan yerleştirildiğinde, V ve VI no.lu mekanların arasında kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir hacim kalmaktadır. İmaretin VI no.lu mekanına bitişik bu dikdörtgen hacmin kuzey-güney yönlü bir tonozla örtülü olduğu kabul edilebilir. T. Pakben ve H. S. Ünalın’ın rölövelerinde, VI no.lu mekanın batı duvarı üzerinde dip duvarı net olarak görülemediği anlaşılan bir niş işaretlidir⁶. Burada yer alan nişin, V ve VI no.lu mekanlar arasında kalan dikdörtgen hacimli

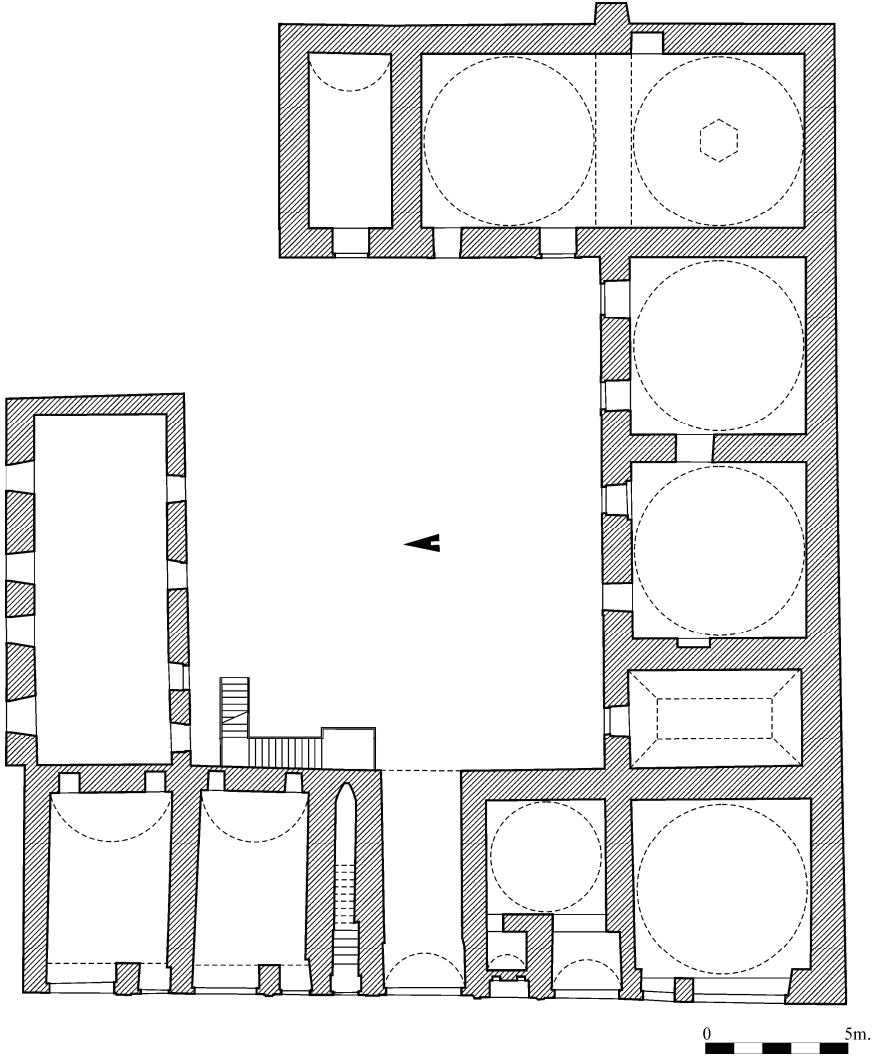
⁶ Bkz. H. S. Ünalın, *a.g.t.*, s. 106, Şek. 28; T. Pakben, *a.g.t.*, s. 86, Lev. 22.

Şakir Çakmak

mekana geçişi sağlayan bir açıklığa ait olabileceği akla gelmektedir. III, IV, V ve VI no.lu mekanlara ilişkin kesin saptama, ancak restorasyon uygulaması sırasında bu mekanlara ait tüm duvarların soyulması ile mümkün olabilir. IV ve V no.lu mekanların özel mülkiyette kalması, bu konudaki en büyük sorundur.

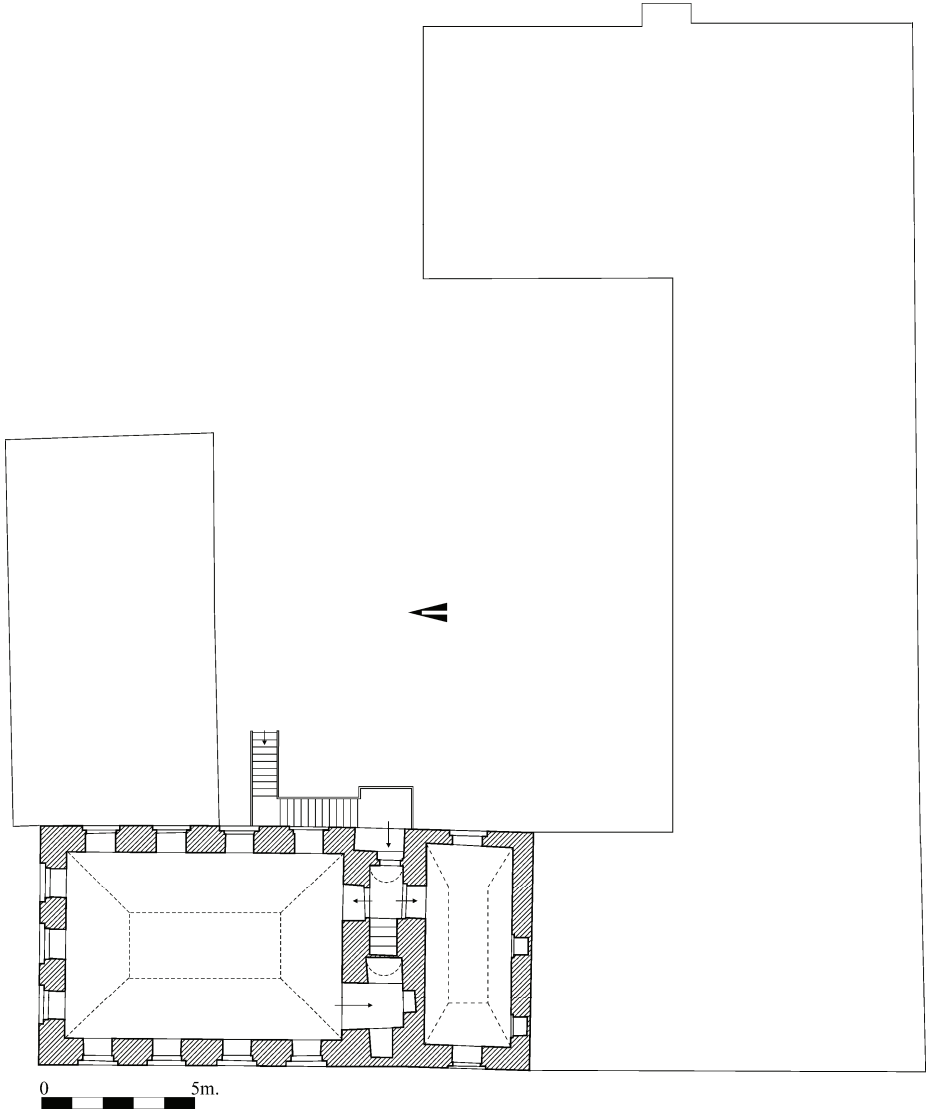
Batı cephesinin kuzey kanadı iki katlıdır (Resim 2). Üst kata, II no.lu dükkan ile giriş eyvanı arasında kalan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Merdiveni içeren dar koridora düz atkı taşlı bir açıklıktan girilmektedir. Açıklığın üzerinde, yukarıda da değindiğimiz gibi bir onarım kitabesi bulunmaktadır. 1311/1893-94 tarihli kitabeden, üst katın bu tarihte ilkokula dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Yakın bir zamana kadar kütüphane olarak kullanılan bu kat, bugün boş durumdadır. Merdivenle, üstte yer alan K2 ve K3 mekanları arasındaki dar bir hole çıkılmaktadır. Hole, avluda yer alan merdiven basamakları ile de ulaşılabilir. Bu hol, kuzeydeki kuzey-güney yönlü dikdörtgen mekanla (K3), güneydeki doğu-batı yönlü dikdörtgen mekana (K2) geçişi sağlamaktadır. Kuzeydeki dikdörtgen mekan, vakfiyede bahsi geçen kahvehanedir (Resim 9). Bugün üzeri duralit kaplamalı düz tavanla örtülü olan mekanın, tavanın üst kesiminde kalan izlerden, özgünde bir aynalı manastır tonozuyla örtülü olduğu tahmin edilebilmektedir. Bu mekanın güneybatı köşesinde yer alan küçük mekan bir kahve ocağı olmalıdır. Üzeri tuğladan basık bir tonozla örtülü olan bu küçük mekanda bir de baca vardır. Holün güneyinde kalan mekan (K2), doğu-batı yönlü dikdörtgen bir mekandır. İmaretin giriş eyvanının üzerine oturan bu mekanın üzeri, bugün düz ahşap tavanla örtülü olmasına karşılık, özgünde doğu-batı yönlü bir beşik tonoz ya da kahvehanede olduğu gibi bir aynalı manastır tonozla örtülü olmalıydı. T. Pakben'in bu mekanın vakfiyede bahsi geçen misafirhane olması gerektiğini iddia ettiğini yukarıda belirtmiştik. Vakfiyeden, misafirhanenin kahvehane gibi dükkanların üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu mekan misafirhane için oldukça küçüktür. Ayrıca vakfiyede misafirhanenin Müslüman kadınlara, eşraf ve ayana mahsus olarak yapıldığı da belirtilmektedir. Kadınlara da kullandığı bir misafirhanenin, kahvehane ile yan yana hatta aynı merdivenler kullanılmak suretiyle planlanmış olması uzak bir ihtimaldir. Misafirhanenin yerini günümüze ulaşamayan dükkanların üzerinde düşünmek daha yerinde olacaktır (Şekil 4).

Giriş açıklığı üzerindeki kitabeden, kahvehanenin 1311/1893-94 yılında ilkokula dönüştürüldüğünü biliyoruz. Kuzeydeki geniş mekanın örtüsünde meydana gelen değişim bu onarıma ait olmalıdır. Bu mekanın kuzeydoğusundaki doğu-batı yönlü dikdörtgen yapının üst katında yer alan tuğla beden duvarlarına sahip yapı, olasılıkla XX. yüzyıl ortalarında ilkokulu genişletmek amacıyla inşa edilmiş olmalıdır. İlkokula dönüştürülen mekanın kuzeydoğu köşesinde yer alan bir açıklıktan, bu yeni yapıya geçilebilmektedir. Ayrıca, avludan ilkokula çıkışı sağlayan betonarme merdiven de bu genişletme sırasında yapılmış olmalıdır. Çünkü bu merdiven hem ilkokulun güneyindeki hole, hem de bu yeni mekana ulaşmaktadır.

Şekil 3- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Zemin kat restitüsyon önerisi. (Y. Mim. U. D. Genç'ten işlenerek).

Şekil 4- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. Birinci kat restitüsyon önerisi. (Y. Mim. U. D. Genç'ten işlenerek).

Batı kanattaki mekanlara ilişkin bir diğer sorun, dükkanların sayısıdır. Vakfiyede imaretin avlusuna bitişik altı dükkandan bahsedilmektedir. Bugün yapının batı kanadında, güneybatı köşede yer alan kubbeli olduğunu düşündüğümüz mekanı da

sayarsak sadece dört dükkanın varlığından emin olabiliyoruz. Diğer dükkanlar neredeydi? Bu sorunun yanıtını şu anki verilerle verebilmek son derece güçtür. Ancak, -kayd-ı ihtiyatla- batı kanadının güney köşesinde yer alan ve kubbeyle örtülü olduğunu düşündüğümüz dükkanın bu kesimdeki son dükkan olmadığı, biri bu dükkanın bitişiğinde yani yine batı cephesi üzerinde, diğeri bu dükkanın doğusunda yani güney cephesi üzerinde iki dükkanın daha bulunduğu akla gelmektedir. Nitekim bugün bahsettiğimiz kesimde, yani aynı ada üzerinde kalan yakın tarihli bazı dükkanlar mevcuttur. Bu durumun kesinleşmesi, ancak restorasyon çalışmaları sırasında yapılacak sıra rasparları ile mümkün olabilecektir. Fakat IV ve V no.lu dükkanlarla güneyde yer alan dükkanların özel mülkiyette kaldığı unutulmamalıdır. Bu dükkanlara ilişkin mülkiyet sorunu çözülerek proje kapsamına alınmaları yerinde olacaktır.

Güney Kanat (İmaret)

Halime Hatun'un vakfiyesinde dört kubbeli mutfak ve kiler, buğday değirmeni, sekiz tuvalet, bir arsa ve avludan oluşan bir imarettten söz edildiğini yukarıda da belirtmiştik. Sözü edilen imarettten günümüze, külliyeinin güney ve doğu kanatlarına "L" şeklinde yerleştirilmiş, geçişleri pandantiflerle sağlanmış dört kubbe ile örtülü üç mekan gelebilmiştir. Bir dönem elektrik üretimi ile ilgili bir işlevle kullanılan mekanlar hayli tahrip olmuştur. Kalan tonoz izlerinden mekanların kuzeye doğru devam ettiği anlaşılmaktadır.

İmarete ait mekanlar kaba yonu taş ve yer yer tuğlalarla inşa edilmiştir (Resim 13). Cepheler iki sıra halinde dizilmiş kirpi saçakla son bulmaktadır. Sekizgen kasnaklara sahip kubbeler, tuğla ile örülmüştür. Kasnaklarda tek sıra halinde dizilmiş kirpi saçaklar görülmektedir. Kubbeler alaturka kiremitlerle kaplıdır.

İmaretin her mekanının avluya açılan birer kapı ve penceresi vardır. Doğuda yer alan mekan, (VIII) kubbeyle örtülü iki birimden oluşan dikdörtgen bir mekandır. Doğu cephesi üzerinde, iki birimi ayıran kemerin bulunduğu kesime tekabül eden bir payanda vardır (Resim 10). Payandanın hemen güneyinde, sonradan girişe dönüştürülmüş bir niş yer almaktadır. Cephenin üst kesiminde, dört adet dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencerelerden sadece güney uçta yer alanı kısmen özgünlüğünü koruyabilmiştir (Resim 11). Taş söve ve atkı taşıma sahip pencerenin tuğladan basık kemerli bir alınlığı vardır. Diğer üç pencerede, kemerli alınlık yoktur. Bu pencerelerin söve ve atkı taşları da bozulmuş, sıvalarla taş söveli ve taş atkılı birer açıklık görünümü verilmiştir.

Doğuda yer alan kubbeyle örtülü iki birimli hacmin (VIII) kuzey duvarı üzerinde yer alan tonoz izlerinden, yapının kuzeye doğru devam ettiği anlaşılmaktadır (Resim 12). Ancak bugün bu kesimde tonoz izleri dışında herhangi bir iz bulunmamaktadır. Kubbeyle örtülü birimlerden daha basık ve tonozla örtülü olduğu anlaşılan bu mekanın ya da mekanların niteliği hakkında fikir edinebilmek için, restorasyon çalışmaları sırasında bu alanda temel araştırması yapılması yerinde olacaktır.

Şakir Çakmak

İki birimli hacme (VIII), kuzeydeki birimin batı duvarı üzerindeki dikdörtgen şekilli, sıvalarla taş söveli ve taş atkılı izlenimi verilmiş bir açıklıktan girilmektedir (Resim 13,14). Aynı birimin batı duvarının kuzey kesiminde, girişe göre daha özgün kalabilmiş bir pencere bulunmaktadır. Taş söve ve atkı taşıma sahip pencerenin tuğladan yuvarlak kemerli bir alınlığı vardır. Aynı cephe üzerinde yer alan ve özgünlüğünü yitirmiş olan giriş açıklığının da benzer bir düzene sahip olması gerekirdi.

İki birimli hacmin kuzey duvarı üzerinde, bu kesimde var olduğu anlaşılan tonozlu mekana açılan sonradan açılmış bir pencere bulunmaktadır. Restorasyon sırasında bu pencere kapatılmalıdır. Bu pencerenin üst kesiminde, iki sıralı kirpi saçak dizisini kesen bir pencere daha bulunmasına karşılık, bu pencerenin de özgün olmadığı barizdir. Bu nedenle bu pencere de kapatılmalıdır. İçte, mekanın kuzey kesiminde, yapının elektrik üretimi ile ilgili bir işlevle kullanıldığı dönemden kalma bazı mekan bölüntüleri görülmektedir. Bu düzenlemelerin de restorasyon sırasında kaldırılması gerekmektedir. Doğu duvarı üzerinde sivri kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklığın özgünde bir niş olduğu, sonradan girişe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır (Resim 15).

İmaretin kubbeli diğer iki biriminin de avluya açılan birer kapı ve penceresi vardır. VII no.lu mekana girişi sağlayan açıklık, içten sağlam olmasına karşılık dıştan bozulmuş durumdadır (Resim 16, 17). Aynı mekanın penceresi, taş söveli ve taş atkılıdır. Tuğladan yuvarlak kemerli bir alınlığa sahiptir. Giriş açıklığı da benzer bir düzene sahip olmalıydı. İmaretin VII no.lu mekanı ile VI no.lu mekanı arasında geçişi sağlayan yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır (Resim 18). VI no.lu mekana da avluya bir kapı ve bir pencere ile açılmaktadır. Gerek kapı gerekse pencere, taş söveli, taş atkılı ve tuğladan yuvarlak kemerli alınlığı bulunan unsurlardır. VI ve VII no.lu mekanların güney duvarlarının üst kesiminde bir kenarları kısmen düzgün, diğer kenarları kırık durumda birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Herhangi bir söve izi bulunmayan bu açıklıklar sonradan açılmış izlenimi vermektedirler.

İmarete ilişkin en önemli sorun, günümüze gelebilen kubbeli dört birimin duvarlarında hiçbir ocak izinin bulunmamasıdır. Günümüze ulaşan kubbeli dört birim, vakfiyedeki “dört kubbeli mutfak” tanımıyla örtüşse de, ocaklara ilişkin hiç bir iz bulunmaması düşündürücüdür. Kalan izlerden, imaretin kuzeye ve batıya doğru devam ettiğini yukarıda da belirtmiştik. Dolayısıyla ocak içeren mutfak hacmi belki de kuzeye ya da batıya doğru devam mekanlardaydı. Günümüze ulaşabilen mekanlar da yemek salonu ve kiler gibi amaçlarla kullanılan mekanlardı.

Bu konuda daha kesin verilere ulaşabilmek amacıyla, Anadolu’daki diğer imaret örneklerine yönelik yaptığımız kaynak araştırmalarından da sağlıklı bir sonuç elde etmek mümkün olamamaktadır. “İmaret” terimi, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerinde “külliyesi” ve “tabhaneli (zaviyeli) camileri” tanımlayan ve hayır için inşa edilen yapı ya da yapılar anlamında kullanılan bir terimdi. XV. yüzyıl ortalarından itibaren ise genellikle “aş evi” anlamında kullanılmaya başlandı. İmaretler,

plan özellikleri bakımından medreselerin plan şemalarına benzemekle birlikte bu yapıları kesin bir tipolojiye sokmak pek mümkün görünmemektedir. Günümüze gelebilen örneklerin bir çoğu, revaklı bir avlu çevresine dizilmiş mutfak, yemek salonu, kiler, depo gibi mekanlardan oluşmaktadır. İmaretlerde mutfaklar, duvarlara yerleştirilmiş büyük boyutlu ocaklarıyla dikkat çekmektedir. Yemek salonları, genellikle birbirine kemerlerle açılan, kubbe ya da tonozla örtülü, birden çok birimli mekanlardır. Kiler ya da depo olarak kullanılan mekanlar ise boyutları bakımından mutfak ve yemek salonlarından daha küçük mekanlardır. Bu mekanların zemin kotu bakımından diğer mekanlara oranla daha düşük kotta bırakıldığı örnekler de bulunmaktadır.

İstanbul II. Bayezid İmareti (1501-6)⁷, İstanbul Haseki İmareti (1538)⁸, İstanbul Süleymaniye İmareti (1550-57)⁹, İstanbul Atik Valide İmareti (1580)¹⁰, Manisa Muradiye İmareti (1591)¹¹ revaklı bir avlu çevresine yerleştirilmiş mutfak, yemek salonu, kiler gibi hacimlerden meydana gelen imaret örneklerindedir. Afyon Sincanlı'da yer alan Sinan Paşa İmareti (1524-25)¹², tek sıra halinde dizilmiş mekanlarıyla diğer imaretlerden ayrılır.

Gölmarmara Halime Hatun İmareti'nin günümüze gelebilen dört kubbeyle örtülü üç mekanı, "L" şekilli kurgusu bakımından Amasya II. Bayezid İmareti (1486)¹³ ve Edirne II. Bayezid İmareti (1484-88)¹⁴ ile benzeşmektedir. Ancak bu iki yapı da büyük boyutlu yapılarıdır. Mekanları eksiksiz olarak günümüze ulaşmıştır. Bu yapılarından hareketle, Halime Hatun İmareti'nin eksik birimlerine ilişkin hüküm yürütmek mümkün değildir.

Kuzey Kanattaki Yapılar (Han)

Halime Hatun Külliyesine ait vakfiyede, imaret avlusuna bitişik, on iki ocak nişi içeren uzun bir handan söz edilmektedir. Bugün külliyenin kuzey kanadında, avluya dört pencere ve bir girişle açılan doğu-batı yönlü dikdörtgen bir yapı bulunmaktadır (IX, X, XI). Yapının üzerine sonradan, olasılıkla ilkokul için kullanılmak üzere tuğladan ikinci bir kat inşa edilmiştir (K4, K5) (Resim 19). Zemin kattaki yapının, hanın

⁷ Bilgi için bkz. İ. A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid-Yavuz Selim Devri*, V, İstanbul 1983, s.208.

⁸ Bilgi için bkz. A. Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s.39.

⁹ Bilgi ve plan için bkz. *ay.es.*, s.72.

¹⁰ Bilgi için bkz. *ay.es.*, s.179.

¹¹ Bilgi için bkz. H. Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s.460-465.

¹² Bilgi için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara 1983, s.145-149.

¹³ Bilgi ve plan için bkz. İ. A. Yüksel, *a.g.e.*, s.29.

¹⁴ Bilgi ve plan için bkz. *ay.es.*, s.125.

bulunduğu kesimde yer aldığını, hatta belki de hanın duvarları kullanılarak yeniden düzenlendiğini kabul etmek mümkündür. Yapının doğusunda yakın tarihli betonarme bazı ekler vardır. N. Özkul tarafından verilen rölövede, yapının kuzey duvarının doğuya doğru bir miktar devam ederek kesildiği görülmektedir¹⁵. Dolayısıyla yapının doğuya doğru devam etmesi muhtemeldir. Bu nedenle, restorasyon çalışmaları sırasında bu kesimde temel araştırması yapılması yerinde olacaktır.

Kuzeyde mevcut yapı, üç bölümden oluşmaktadır. Ortada yer alan dar bölüm (IX) giriş mekanı niteliğindedir. Mekanın kuzey duvarı üzerinde sonradan giriş açıklığına dönüştürülmüş bir pencere yer almaktadır (Resim 20). Giriş mekanının batısında kalan XI no.lu mekanın kuzey duvarında bir, doğusunda kalan X. No.lu mekanın kuzey duvarında ise iki adet pencere bulunmaktadır. Bu mekanların güney duvarlarında da tuğladan sivri kemerlere sahip ikişer pencere açıklığı vardır. Yapıdaki mekan düzenlemesi ve üst katın inşası, olasılıkla kahvehanenin ilkokula dönüştürülmesinden bir süre sonra, yeni kullanıma yönelik uygulamalar olmalıdır. Yapıda gerçekleştirilen sıva rasparları, avludan ortadaki dağılım mekanına girişi sağlayan açıklığın sonradan açıldığını; X no.lu mekanın batıdaki penceresinin de özgünde bir giriş açıklığı olduğu kanıtlamıştır. Bu durumda, güney duvarında yer alan sonradan açılmış girişin karşısındaki, yani kuzey duvarındaki girişin de pencereden dönüştürüldüğü ya da sonradan açıldığı akla gelmektedir. Restorasyon çalışmaları sırasında mekanın tüm duvarlarında sıva raspası yapılması yerinde olacaktır. Herhangi bir veri elde edilememesi durumunda sonradan açıldığı kesin olan güneydeki girişin kapatılması, X no.lu mekanın güney duvarının batı kanadında yer alan pencerenin özgün şekline yani bir girişe dönüştürülmesi gerekmektedir.

RESTORASYON ÖNERİLERİ

Halime Hatun İmaret, günümüze büyük ölçüde değişerek ulaşabilmiştir. Kalan izlerden, imaretin kuzeydoğu kesiminde günümüze ulaşamayan bazı yapılar bulunduğu anlaşılmaktadır. Restorasyon çalışmaları sırasında bu kesimde araştırma kazısı yapılması, eğer temeller zarar görmediyse han olduğunu düşündüğümüz yapı ile imaretin doğu kanadının planının kesinleşmesine yardımcı olacaktır.

İmaretten günümüze ulaşabilen en özgün bölüm, güneydoğu kanada “L” şeklinde yerleştirilmiş, dört kubbe ile örtülü imaret odalarıdır. Yakın tarihlere kadar elektrik üretimi amacıyla kullanıldığı anlaşılan bu mekanlar, bazı bozulmalara maruz kalmıştır. Bu mekanlarda yapılması gereken düzenlemeler şunlardır:

VII ve VIII no.lu mekanların giriş açıklıkları bozulmuştur. Kalan izlerden, VII no.lu mekanın giriş açıklığı kemerinin, aynı mekanın pencere kemerinden daha alçak tutulduğu, söve ve atkı taşının da bulunmadığı net olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla bu mekanın giriş açıklığının kemerinin tamamlanması; söve ve atkı taşı

¹⁵ Bkz. N. Özkul, *a.g.m.*, s.151.

konulmaması gerekmektedir. VIII no.lu mekanın giriş açıklığının atkı taşı ve söveleri betonarme olarak yenilenmiştir. Girişin üst kesiminin bozulduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Dolayısıyla bu girişin taş atkılı, taş söveli ve tuğla kemerli olduğunu kabul etmek mümkündür. Dolayısıyla uygulama da bu doğrultuda gerçekleştirilmelidir.

VIII no.lu mekanın kuzey kesiminde yer alan geç dönem ekleri kaldırılmalıdır. Kuzey duvarı üzerine sonradan açıldığı kesin olarak anlaşılabilen pencereler kapatılmalıdır. Mekanın doğu duvarı üzerine sonradan açılan giriş, özgünde bir niştir. Tekrar nişe dönüştürülmelidir.

VI ve VII no.lu mekanların güney duvarı üzerindeki açıklıklar özgün pencereler değildir. Yapının inşası sırasında, bu kesimde mevcut başka yapılar nedeniyle bu cepheye pencere açılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu cephedeki açıklıklar kapatılmalıdır.

Yapının kuzey kanadında yer alan ve han olduğunu düşündüğümüz doğu-batı yönlü dikdörtgen yapının üst katı, ilk inşaattan değildir. Tuğlayla 1950'li yıllardan sonra, ilkokula mekan kazandırmak için inşa edildiği anlaşılan bu kat yıkılmalıdır. Zemin kat ciddi değişimlere uğramıştır. Avludan ortadaki dağılım mekanına girişi sağlayan açıklık sonradan açılmış; X no.lu mekanın batıdaki penceresi de özgünde giriş açıklığı iken sonradan pencereye dönüştürülmüştür. Kuzey duvarındaki giriş de pencereden dönüştürülmüş ya da sonradan açılmıştır. Restorasyon çalışmaları sırasında mekanın tamamında sıva raspa yapılması gerekmektedir. Herhangi bir veri elde edilememesi durumunda sonradan açıldığı kesin olan güneydeki giriş kapatılmalı, X no.lu mekanın güney duvarının batı kanadında yer alan pencere özgün şekline yani bir girişe dönüştürülmelidir. Dikdörtgen hacmi bölen ara duvarlar kerpiçtendir. Özgün olmadıkları barizdir. Dolayısıyla kaldırılmaları gerekmektedir. Bugün bu mekan düz ahşap tavanla örtülüdür. Üst katın yıkılmasından ve sıva rasparlarından sonra özgün örtüye ilişkin herhangi bir veri elde edilemezse düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı olarak onarımı yapılmalıdır.

Avludan kahvehaneye ya da sonradan ilkokula dönüştürülen mekana çıkışı sağlayan merdiven özgün değildir. Bu kesimde ilk inşaatta da kahvehaneye çıkışı sağlayan bir merdiven olmalıydı. Ancak bugünkü merdivenin, hem ilkokula dönüştürülen kahvehaneye hem de kuzeydeki hanın üst katına çıkışı sağlamak amacıyla 1950'li yıllardan sonra yapıldığı kesindir. Dolayısıyla bu merdivenin kaldırılması, bunun yerine kahvehanenin doğu duvarına bitişik ahşap bir merdivenin inşası daha uygun olacaktır.

Yapının şüphesiz en sorunlu bölümü giriş cephesi, yani batı kanadıdır. Bugün batı kanadının kuzey kesiminde alt kat seviyesinde iki dükkan, üst katta ise sonradan ilkokula dönüştürülen kahvehane bulunmaktadır. Kalan izlerden kahvehanenin özgünde ayanalı manastır tonozu ile örtülü olduğu izlenimi edinilmektedir. Olasılıkla mekanın ilkokula dönüştürüldüğü 1893-94 onarımında yıkılmış olan tonozun yerine düz ahşap tavan inşa edilmiştir. Daha geç bir dönemde de tavan duralitlerle kaplanmıştır.

Şakir Çakmak

Restorasyon uygulaması sırasında özgün tonozla ilişkin veriler araştırılmalıdır. Yeterli veri bulunamaması ya da tonozun eğimlerine ilişkin net sonuçlara ulaşılamaması durumunda, mekanın düz ahşap ahşap tavanlı olarak bırakılması uygun olacaktır.

Batı cephesinin kuzey kanadındaki iki dükkanın kapı ve pencerelerinin demir doğramaları, ahşap doğramalarla değiştirilmelidir. Dükkan cephelerinde mevcut yağlı boyaların sökülmesi ve düzgün kesme taşların açığa çıkarılması gerekmektedir. Dükkanların önünde mevcut sundurmaların, iki kat arasındaki özgün sundurmalara ait metal unsurlar baz alınarak yeniden düzenlenmesi yerinde olacaktır.

Resim 1-Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Batı cephesi.

Resim 2- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Batı cephesinin kuzey kanadı.

Resim 3- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. Onarım kitabesı.

Resim 4- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. Gırış eyvanı ve çeşme.

Gölmarmara Halime Hatun İmareti Restitüsyon Ve Restorasyon Önerileri

Resim 5- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Giriş eyvanı ve çeşme.

Resim 6-Gölmarmara Halime Hatun Külliyesi. III no.lu dükkan.

Şakir Çakmak

Resim 7- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. IV. no.lu dükkanındaki kemer ızı.

Resim 8- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. V no.lu dükkanındaki kemer.

Resim 9- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Kahvehane.

Resim 10- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Güney cephesi.

Resim 11- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Güney cephesinden ayrıntı.

Resim 12- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. Doğudaki tonoz izi.

Gölmarmara Halime Hatun İmaretı Restıtısyon Ve Restorasyon Önerılerı

Resım 13- Gölmarmara Halıme Hatun İmaretı. VIII no.lu mekan.

Resım 14- Gölmarmara Halıme Hatun İmaretı. VIII no.lu mekan.

Şakir Çakmak

Resim 15- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. VIII no.lu mekanda gırıŐe dñnüşürülen niş.

Resim 16- Gölarmara Halime Hatun İmaretı. VII no.lu mekân.

Resim 17- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. VI no.lu mekan.

Resim 18- Gölmarmara Halime Hatun İmareti. VII no.lu mekan.

Resim 19- Gölmarmara Halime Hatun İmaretı. Hanın kuzey cephesı.

Resim 20- Gölmarmara Halime Hatun İmaretı. Hanın kuzey cephesinde giriş ve pencere.